

Küzdelem a láthatatlannal

Móra Ferenc: *Istenkeresés*^{*}

Lapis József

Móra Ferenc *Istenkeresés* című önéletrajzi ihletésű elbeszélése először 1932-ben, a *Magyar Hírlap* hasábjain jelent meg, az április 24-i lapszám-ban.¹ Majd az író halála évében, 1934-ben a csak részben saját maga által összeállított, önéletrajzi elbeszélő írásokat tartalmazó posztumusz, két kötetben kiadott gyűjteménybe került bele: a *Daru-utcától a Móra Ferenc-utcaig* címűbe (Révai Kiadás, Bp., 1934). A könyvet – melynek, az író monográfiája, Földes Anna szerint a *Napok, holdak, elmúlt csillagok* kötettel együtt „kulcsszerepe van a Móra-portré szempontjából”² – újra kiadták változatlan formában 1935-ben, a *Móra Ferenc hátrahagyott művei* sorozat részeként – szintén két kötetben, aranyozott gerincű, bőrkötéses díszkiadásban (Genius Kiadás, nyomtatva a budapesti Révai-nyomdában).

1 MÓRA Ferenc: *Istenkeresés*, *Magyar Hírlap*, 1932. április 24., 42. évf. 90. szám, 3–4. Az *Istenkeresés* kiadástörténeti sajátosságairól röviden Péter László is megemlékezik a novella 1979-es, a *Vigilia* folyóiratban történő újraközléséhez írott fölvezető kommentárjában. PÉTER László: Móra Ferenc elfelejtett elbeszélése, *Vigilia*, 1979/6, 409–410.

2 FÖLDES Anna: *Móra Ferenc*, Budapest, Bibliotheca, 1958, 275.

^{*} A tanulmány az Újszászy Kálmán Református Örökség Kutatóintézet támogatásával valósult meg.

Sajátságos, hogy a megegyező című 1962-es kiadás (Bp., Magvető) több tekintetben különbözik az első kettőtől: kimaradnak belőle írások, például maga az *Istenkeresés*, de ezen túl a *Confiteor...*, a *Trunzel tisztelendő úr* és *A jó Isten foltozószücske is*. Bár a kiadás – melyet szerkesztőként, illetve a magyarázatok írójaként az életmű kiváló ismerője, több Móra-tanulmány szerzője, szövegkiadások összeállítója, az összegyűjtött művek sorozat szerkesztője, Vajda László jegyezt – nem tartalmaz olyan elő- vagy utószót, amely a kiadási elveket tisztázná, a kimaradt írások jellegéből adódóan elképzelhető, hogy a „klerikális” szövegek visszametszését célzó kultúrideológiai okok húzódhattak a háttérben. Érdekes ugyanakkor, hogy nem pusztán kimaradt, de újonnan bekerült szövegek is találhatóak benne, mint például *A költő sírja*, illetve néhány elbeszélésnek egy másik változata olvasható a kötetben, nem az, amelyiket az első vagy második kiadás közölt. Ilyen például az itt *Karácsonyi könyvpiac*-ként megjelent mű, amely az első-második kiadásban *Kellemes és hasznos tudományok* címen kapott helyet (s amely történet egyébként a *Kincskereső kisködmön* Csonthos Szigfrid-fejezetéből lehet leginkább ismerős az olvasónak) – a változást ez esetben a jegyzetapparátus jelzi is, és egyfelől azzal indokolja a választást, hogy a közölt szöveg a korábbi meseformájú verzióhoz képest „egy-egy politikára vonatkozó célzással is meg van már tűzdelve. (Pl.: milyen kétféleképpen külkereskedelmet folytat az akkori kormány.)”³ Valóban, az 1962-es kiadásban az adott helyen szerepel a következő mondat: „Persze akkor még fogalmam sem volt róla, hogy a nagyemberek is így szokták kötni a külkereskedelmi szerződéseket.”⁴ Az első-második kiadásban ezen a helyen az alábbi olvasható: „magam pedig újra felvettem az érintkezés fonalát a csontos német hőrosszal.”⁵ A további magyarázat a választott verzió mellett: „Egyébként is színesebb ez a szöveg, mint az, amely e kötet első kiadásába Kellemes és hasznos tudományok címen került be, de megfelelőjére a napilapokban egyelőre még nem találtam rá – ezért hozza ezt a jelen kiadás.”⁶ Vargha Kálmán a *Móra Ferenc Összegyűjtött Művei* sorozat első kötetéről írott kritikájában⁷ amellet, hogy vitathatónak nevezi a válogatási elveket,⁸

3 MÓRA Ferenc: *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, Budapest, Magvető, 502. Az „akkori kormány” a Horthy-korszak első felében az országot irányító Bethlen-kormány.

4 MÓRA: i. m., 24.

5 MÓRA Ferenc: *Daru-utcától a Móra Ferenc-utcáig I.*, Budapest, Genius, é. n. [1935], 24.

6 MÓRA: *Daru utcától*, Magvető, 502.

7 VARGHA Kálmán: Móra Ferenc: Véreim, parasztjaim, *ItK*, 1958/2–3, 389–392.

8 Például egy a jelen kötet kihagyásaihoz hasonló konkrét esetet is feljegyez: „Az külön zavart is okozhat, hogy az *Istenáldotta búzát* a szerkesztők (későbbi közlésre félretéve) nem vették fel a jelen kötetbe, de az ugyanezen elbeszélés néprajzi elemeinek magyarázatát adó *Hol termett az istenáldotta búza* c. művelődéstörténeti cikkek viszont megtalálható az új kötetben.” (Uo., 390.)

Vajda László azon jegyzetírói-szövegmagyarázó módszeréről is elgondolkodik, hogy a szerkesztő politikai-ideológiai szempontból gyakran – szükségtelenül – túlolvassa és -kommentálja az egyébként mesészerűbb, ártalmatlanabb Móra-szövegeket is. Emögött egy olyan szándékot lehet fölfedezni, hogy Vajda bebizonyítsa Móráról, hogy „bátor politikus író volt”,⁹ amely törekvést alapvetően indokoltnak véli, „[d]e ennek nem az a legjobb módja, hogy a jegyzetekben a Móra-elbeszélések legtöbbjét külön tartalmi kommentárokkal megtámogatva, politikailag »betájoljuk«”.¹⁰ Hasonló törekvés szerkesztői részről bizonyos szinten most vizsgált kötetünk összeállításában, magyarázó kommentálásában is megfigyelhető lehet, s ez részben indokolhatja a kiadásbéli változtatásokat mind a novellák kihagyása és beemelése, mind a szövegváltozatok kiválasztása, mind azok megjegyzetelése terén.

Az erőteljesebben vallásos témájú írások tehát kikerültek az 1962-es kiadásból, és mint látjuk, az első kiadás egyik elbeszélését egy olyan változatra cserélte a szerkesztő, amely a Bethlen-kormányra – s így a Horthy-korszakra – vonatkozó kritikus fricskával volt – szerinte – több a korábbinál. Ugyanakkor a *Szép karácsony szép zöld fája...* című írás, ráadásul *A téli Isten* címváltozatban, benne maradt a kötetben – ennek jellemzője, hogy az egyházi vallásosság helyett a népi, illetve mitikus hiedelmek, egyfajta sajátyszerű istenkép felé mozdul el benne a hitszerkezet, ekként tehát átmehetett a szűrőn:

„De a tudat alatt, ahogy az okosak mondják, mindig azt éreztem, hogy nem a jó Isten keze van ebben a dologban, mert ő csupa melegség és csupa világosság, aki nem engedi fázni a ruhátlanokat se és nem vakoskodtatja azokat se, akiknek nem porciózott ki gyertyát, amikor születtek. Valami jégkorszakbeli Isten mesterkedését éreztem a téiben, akit már rég elfelejtettek az emberek, akinek minden mithoszokból kiveszett már a fogalma is, de aki ma is megvan még és valahol a póluson lappang. Ő volt az, aki a világ teremtésekor billegőre fricskázta a földet s aki egyszer megint előjön számkivetéséből, hogy átvegye az impériumot az örök csönd fölött a föld egyik sarkától a másikig s addig is elküldözgeti közénk követeit és szolgálait, zsoldosait és kémjeit, a jéghegyeket, a sziklákat repesztő fagyokat, a szelek farkascsordáit, a ködök kísérleteit, a zúzmarák halálcsipkeit és a havak apró, játékos töreit, amelyek puháknak és fehéréknek hazudják magukat. Ó, hogy gyűlöltem mindig ezt a gonosz téli Istent, aki velem együtt nőtt és mindig rám talált!”¹¹

9 Uo., 391.

10 Uo., 392.

11 MÓRA: *Daru-utcatól I.*, Genius, 32–33.

Érdemes azt is hozzátenni azonban, hogy a novella a korszak (az 1980-as évek vége) Kiskunfélegyházájának karácsonyi szokásaival, fenyőfaállítási hagyományával, illetve az istentiszteletre érkezés sorrendjével kapcsolatban is hasznos és – Ujváry Zoltán megállapítás szerint – hiteles néprajzi adatokkal szolgál.¹²

Az 1979-es újabb kiadás (Szépirodalmi Könyvkiadó) már visszatalált az 1934–35-ös kiadásokhoz, s lényegében – a modern helyesíráshoz történő igazítással – annak szerkezetét és szövegváltozatait állítja vissza – s közli mások mellett az *Istenkeresést* is. A Magyar Elektronikus Könyvtárba (mek.oszk.hu) fölkerült digitális változat ezt a kiadást veszi alapul. Tanulmányomban az 1935-ös Genius-kiadás szövegváltozatát használom és idézem az értelmezés során (a mai helyesírástól eltérő formákat is e kiadás szerint betűhíven közlöm).

Bábel Balázs kalocsai érsek *Az én novellám* című gyűjteményes kötetben írt ajánlást a beválogatott Móra-elbeszéléshez: „Az életrajzi ihletettségű novella Móra Ferenc gyerekkorát idézi, hitoktatóit és azt a tragikus eseményt, ami akkor következett be, amikor a kis Móra Ferencet a kalocsai jezsuitákhoz hozta volna Kalmár pap, hogy Kalocsán tanuljon, és esetleg pappá legyen.”¹³ Mint ahogyan a *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* kötet többi írását is, az *Istenkeresést* is önéletrajzi igénnyel és jelleggel olvassuk, olyanként tehát, amelynek elbeszélése valamiképpen a szerző portréjához kíván hozzájárulni, saját életének (ön) értelmezését adja, saját életnarratíváját alkotja meg benne. Ennek a történetnek, önmitológiának szerves részét képezi az az eset, mely szerint Móra Ferenc a félegyházi plébános – a novellabéli „Kalmár pap” – segítségével bejutott volna a kalocsai jezsuitákhoz, és pap lehetett volna belőle, de épp azon a reggelen, amikor elvitte volna a rendhez, a „köhögős Horváth tisztelendő úr” váratlanul elhunyt. Az esetet több, a *Daru utcától...* kötetben szereplő írásban is elbeszéli. A *Szegedi életem 25. évfordulója* címűben ekképpen:

„De ha már benne vagyok, elmondom közben, hogy először úgy volt – szintén felsőbb parancsra – hogy pap leszek. Negyedikes voltam, szüleim szegény emberek. A félegyházi plébános nagyon megszeretett az iskolában. Egyszer azt mondta, hogy kineveltet papnak. Elvisz Kalocsára a jezsuitákhoz, azok majd kitanítanak. Szülém sírt, énnekem meg mindegy volt, hogy mi leszek, pap-e, vagy végrehajtó, mert mindegyiket szörnyen nagy úrnak tartottam. Édesanyám sok keszkenőt teslesírt, amíg bepakolta motyómat és úgy volt, hogy a plébános reggel fél nyolckor

12 UJVÁRY Zoltán: *Néprajz Móra Ferenc műveiben*, Kiskunfélegyháza, 2004 (Bibliotheca Cumanica 5.), 140–141.

13 *Az én novellám*, szerk. JÁVOR Béla, Budapest, Szent István Társulat, 2019, 11.

jön kocsin értem és visz Kalocsára. Vártuk, de nem jött. Anyám elküldött a kiskápolnába, hogy megnézzem, mi van vele.

A jó öreg pap akkor már halott volt, pedig alig egy órája beszélt még vele az apám. Így szomorú véletlenül pusztult el bimbójában papi pályám.”¹⁴

Majd a *Díszpolgárságban*:

„Megkérdezték apámat, anyámat, hogy akarnak-e papnak adni. Miért ne akartak volna, szegények! Kétfajta úriembert ismertek: a tisztelendő urat meg a végrehajtó urat. A tisztelendő úr mindig jó volt hozzánk, nem esett nehezünkre a választás. Úgy volt, hogy augusztus 28-án visz a tisztelendő úr Kalocsára a jezsuitákhoz, – 1889-ben volt ez, tízéves koromban. Előtte való este édesanyám megfoltozgatta az ingecskéimet, elimádkoztatta velem még a Hiszekegyet is – máskor csak a Miatyánk meg az Üdvözlégy volt a kötelező estéli imádság, – de bizony másnap reggel nem jött értem a tisztelendő. Nekem kellett hozzá elszaladni a Kápolna utcába, fölkelteti, ha elaludt volna. A szobája nyitva volt, az olyan jó embernek, mint ő, nem kellett félnie senkitől, ott feküdt az ágyban, fal felé fordulva, de olyan mélyen aludt, hogy nem bírtam fölébreszteni. Nem is ébreszti föl más, csak az arkangyalok trombitája.

A tüdőbajos tisztelendő meghalt arra a napra, amelyiken a kalocsai jezsuita atyák várták a félegyházi mezítlábos kis noviciussal...”¹⁵

A két idézett elbeszélés lényegében megegyezik egymással, a különbség egyrészt a történetek kommentálásában van, másrészt egyikben és másikban eltérő adalékokat kapunk az esethez (például az egyikben – az *Istenkereséssel* összevetésben is – lényeges részlet, hogy a halál nem éjjel, hanem valamikor reggel történt, hiszen az elbeszélő apja „alig egy órája” még beszélt a tisztelendővel).

A *Szegedi életem...* verziójának kontextusát a szegénység adja, s hogy a papi pálya terve javarészt ebben nyer értelmet: „...szüleim szegény emberek. [...] ...énnekem meg mindegy volt, hogy mi leszek, pap-e, vagy végrehajtó, mert mindegyiket szörnyen nagy úrnak tartottam”. A *Díszpolgárság* keretezése is hasonló, ugyanakkor itt a szülők látásmódjához kapcsolódik a papi és a végrehajtói pályák úri volta („Kétfajta úriembert ismertek: a tisztelendő urat meg a végrehajtó urat.”), amelyek közül Horváth tisztelendő hatására választják a papi irányt, és az ezen történő elindulásra készülve az esti kegyességi gyakorlat kiegészül egy további imával, a Hiszekegygel (a Miatyánk és az Üdvözlégy

14 MÓRA: *Daru-utcatól I.*, Genius, 245–246.

15 MÓRA Ferenc: *Daru-utcatól a Móra Ferenc-utcaig II.*, Budapest, Genius, é. n. [1935], 78–79.

mellett). A várakozás azonban hiábavalónak bizonyul, s mindkét elbeszélésrészlet arról tudósít, hogy a kisgyermeknek magának kell kiderítenie sorsa mégsem-fordulatának okát, ami pedig nem más, mint a halál, az ezzel való szembesülés. Nem véletlen a *Szegedi életem...* változatában az a megfogalmazás, hogy a tisztelendő hirtelen elhunytával egy másik sorslehetőség „bimbója” is elpusztul, s vele együtt egy kitörési kísérlet is: kettős halál történik tehát, egy tényleges és egy átvitt értelmű.

Péter László fentebb már említett cikkében utánajár a biografikus elbeszélés tényszerű hátterének, s kutatásai arra vezetnek, hogy a Móra által többször is újramesélt eset úgy lesz az éntörténet meghatározó elemévé, hogy az a megismerhető adatokkal valójában kevésbé harmonizál. „»A köhögős Horvát tisztelendő úr«¹⁶ azonban valójában nem azon a napon halt meg. Nem is augusztus 30-án, Limai Szent Róza napján, ahogy Móra itt [az *Istenkeresésben* – L. J.] írja. Oláh Károly főegyházi főesperes-plébános kérésére volt szíves megkeresni a halotti anyakönyvben adatait. 1891. december 4-én halt meg, 48 évesen, nem is tüdőbajban, hanem ún. vízkórban, amely többféle betegségnek, elsősorban a szív megbetegedésének tünete lehetett.”¹⁷ A történeti Horvát János, a „jó öreg pap” tulajdonképpen fiatalon hunyt el. „1881. november 23-tól haláláig a főegyházi Kalmár-kápolna lelkésze és hitoktató volt. [...] ...átlagon fölüli képességű, képzett és tudományos, szakírói ambíciójú fiatalember volt. Festői tehetségről is ismert volt; önarcképe megmaradt a Kalmár-kápolnai lelkérségben.”¹⁸ Az *Istenkeresés* az önéletrajzi narratíva ismertetett anekdotikus esetét bontja ki részletesen, s rajzol fikciós irodalmi portrét Móra hitoktatójáról – illetve ezzel összefüggésben a Móra Ferenc nevű elbeszélőről.

A novella összetett identitáskonstrukciókkal dolgozik, amennyiben az Istenhez, hithez fűződő viszonyt középpontba helyezve mutat s alkot meg karaktereket, személyiségeket (a papét, az elbeszélőt, illetve kisebb részben az édesanyját), ahogyan majd látni fogjuk, egymással is több szempontú összefonódásban. Mindenekelőtt azonban a *név* kérdésére kell kitérnem.

A rövid nyitó mondat ugyanis nem tesz mást, mint megnevez valakit, aki majd az elbeszélés központi figurája lesz. „Kalmár papnak hívták.” (53.)¹⁹ Az első rövid, számozott szakasz egyfelől az elnevezés nyomába ered, másfelől megalapozza az elbeszélés célját és tétjét. A szöveg következetesen a „Kalmár

16 A Móra-szövegben (*Díszpolgárság*) „Horváth” formában szerepel a vezetéknev, Péter László a „Horvát” formulát használja, vélhetően a valós személyre vonatkozó történeti adatokat követve.

17 PÉTER: i. m., 409.

18 Uo.

19 A továbbiakban az *Istenkeresés*ből származó idézetek oldalszámait – az 1935-ös Genius-kiadás alapján – a főszövegben zárójelben közlöm.

pap” megnevezést használja, más tulajdonnévi forma nem bukkan fel benne a papra vonatkozóan – a név keretbe helyezi a művet, hiszen legelső és legutolsó kifejezése is ez. Kalmár papnak a nép – „mi, közrendű kiskunok” (53.) – nevezte el, ellentétben „a váci püspök”-kel, „a félegyházi polgármester”-rel, akik „atyjától örökölt nevén” szólítják. Lényeges tehát egyfelől, hogy a Kalmár pap név, és ekként a személy is, a közösségé, amely elnevezés meg is szünteti az egyedi régi nevet („Attól fogva [...] nem volt más neve”, 53.), s egy pozícióba, rangba helyezi bele a személyt: „A rangból név lett, úgy, mint az angol lordoknál s lehet, hogy a multakra visszapillantó öregasszonyok meg is számozták a Kalmár papokat.” (53.) Valóban hasonlóan a főúri elnevezésekhez, a tisztelendő kapott neve is a birtokról, jelen esetben a szolgálati helyről (Kalmár-kápolna) származik, s önmagában jele lesz a köznép előtt és felett meglévő tekintélynek.

Az első számozott szakasz második bekezdése lényeges összefüggéseket teremt meg. „Nem tudom, hányadik Kalmár pap volt az, aki vigyázta gyerek-lábaimat, mikor fölfelé szaladtam a dombon s akinek árnyéka egyre sűrűbben ide ül az ágyam szélére, amikor fáradt lábbal lefelé ballagok a dombról.” (53.) A mondat megteremtí a kapcsolatot a pap figura és az elbeszélő között, ráadásul mind a földidézett (a múltbéli idősik gyermeki alakja), mind a földidező (a jelenkori felnőtt) én viszonylatában, hiszen ahogyan a gyermek fürge lépteit vigyázta-felügyelte, úgy van meglévő, nem múló hatással a felnőtt fáradó lépéseire is – sőt, ez a hatás mintha az elbeszélés idejében csak erősödne, amennyiben az „árnyék” egyre sűrűbben telepszik mellé. Nem lehet tudni, hogy emlékszik-e még valaki a Kalmár papra az elbeszélőn kívül („visz-e a sírjára virágot valaki s van-e még olyan szem a világon, amely utánanéz a világtalan sötétbe” 53.), de épp ezért lesz az ő feladata, hogy elmondja a történetét: „Talán én vagyok az utolsó, aki még látom.” Kifejezetten szoros és meghitt viszony épül ki ezekben a mondatokban köztük, s ennek oka az, hogy a tisztelendő és az elbeszélő identitása kapcsolódik valamiképp szervesen össze, s ezt az első szakasz záró mondata nyilvánítja ki egyértelműen: „Engem csak az láthat igazán, aki Kalmár papot is látja.” (53.) Az elbeszélés célja és iránya kettős tehát: megmutatni, láttatni, megrajzolni a pap figuráját, emlékezetben tartani őt, s ezzel összefüggésben az elbeszélőt is megláttatni, jobban megérteni, hogy ki is ő a maga s mások számára – s hogy kicsoda ő a Kalmár pap szerepe és tekintete felől. „Addig mindig élünk, míg valaki utánunk néz s aki majd én utánam néz, az tudjon erről a Kalmár papról is.” (53.)

A novella második számozott egysége továbbgondolja a „név” kérdéskörét: „Egyházi bibliográfiákat vallattam meg, ugyan őrzik-e a nevét. Igen, őrzik, mint a temetők a sírköveket. Azokat is, amik előtt nem áll meg senki.” (53.) Figyelemre méltó, hogy a jegyzékekben szereplő név nyilvánvalóan az az „apjától örökölt rendes név”, amelyről korábban szó esett, amely nem hangzik el a szövegben,

s amely a hivatalos szervek számára fontos – ezt tulajdonképpen halotti állapotban, sírkő-mozdulatlanságban őrzik a dokumentumok, ellentétben azzal a névvel, amely a közösség számára élő volt, s amelynek elevenné tétele az elbeszélés egyik célja. Az *Istenkeresés* olyan nevet használ, amely dinamizálni és vitalizálni képes az alakot, amely a közösség egy tagjának emlékezetén keresztül azt mondja el, hogy mit jelentett számukra, számára a pap. A második szakasz azonban röviden bemutatja a hivatalos portrét is: „vidéki teológus” volt, író, aki több kisebb művet szerzett, illetve ezeken túl egy „nagy könyvet” is, amelyben Isten létét bizonyítja kétféle irányból: egyfelől „ész-okokkal”, másfelől „a kinyilatkoztatással” (54.). Ez a tényszerűség azonban ismét csak a közösség összefüggésében, az önmagát a *másikkal* ütköztetve válik a portré, illetve a személyiség lényegi kérdésévé és részévé. „Kit akart megvilágosítani ész-okokkal és kinyilatkoztatással ez a tudós pap a kiskunok városában?” (54.). Az úriemberek nem az ő kápolnájába jártak, a szűcsök és csizmadiák között nem volt teológiai fogékonyság – a pásztori-földművelő emberekről pedig azt olvassuk, hogy szintén nem foglalkoztak az írott munkákkal, a dogmatikai kérdésekkel, bár „vétkikkel megfeszítették és hitükkel feltámasztották az Istent” (54.). A tudós teológus ekként kívülálló maradt gondolataival, kutatómunkájával a nyája közepette, amelyet valamiképpen mégis pásztorolnia kellett, amely rá volt bízva. A következő szakaszból tudjuk meg, hogy ezt meglehetősen szigorral, keménységgel és ítéletességgel tette.

„A szószék, ahogy ő fellépett rá, Sinai félelmes hegyévé változott, ahol vilámlás és mennydörgés közt volt jelen az Úr. [...] Kezei nem tudtak simogatni, csak fenýíteni és fenyegetni. Kardélre hányt, kerékbe tört és máglyára kötözött bennünket garázda és förtelmes életünkkel, kapzsiságunkkal, fajtalanágunkkal, részegeskedésünkkel, tolvajkodásunkkal együtt.” (54–55.) A Kalmár pap a bűnököt, vétkeket állította a prédikációi középpontjába, azokat, amelyek megfeszítik az Istent, s nem azt a szelíd hitet, amely feltámasztja őt. Az elbeszélő szerint ez a hozzáállás nem volt véletlen, s nem volt hiteltelen a közösségben, amellyel valamilyen módon kölcsönhatásba került. „Olyan pásztorunk volt, amelyet érdemeltünk.” (55.) Kemény, szigorú és irgalmatlan. Viselkedésében barátságtalan, életvitelében puritán, magányos. De ezt elfogadta a közösség, nem ágált ellene, mert: „A sátánnak is le kellett volna előtte sütni a szemét. [...] Szent ember volt. Nemcsak Isten szemében, hanem az emberekében is.” (54.) A pap és gyülekezetének hasonulását, hasonlóságát egy későbbi részlet is megvilágítja: „Az utcabéli asszonyok trécseltek az ablak alatt, a füves árokparton, a legeltető kis libák és a nyíhározó gyerekek között és ki sipítva, ki dűnnyögve emlegette a rossz erkölcsöket és a világ bűneit. / – Majd meglátjátok, népek, hogy Isten hamarosan végét veti a világnak – szortyogja az öreg Dudsáné.” (61–62.)

A szent ember a hitoktatói munkájában is a dörge, szigorú attitűdöt képviselte. Tanításában az Isten haragjának kinyilvánításáról és megvalósulásáról szóló ószövetségi szakaszokat kedvelte, mint például az Elizeust csúfoló gyerekeket szétszaggató medvék esete (2Kir 2,23-24), illetve a vétkes Jezabel vérért felnyaló kutyák (2Kir 9,36-37). Fizikailag sosem bántott senkit, de végeláthatatlan magyarázatainak, monológjainak és az osztály előtt folytatott belső dialógusainak hatása volt. „Eleinte lassan lépegetett és csendesen beszélt, aztán szaporább lett a járás és hangosabb a szó, az óra végén már futkosott és kiabált. Mintha mi ott sem lettünk volna, vitatkozott valakivel vagy valamivel, láthatatlannal s az arca kifényesedett, mint a naptól süttött zöld üveg.” (57.) Tulajdonképpen a Kalmár pap portréjának árnyalása ezen a ponton kezdődik meg – eddig elsősorban a közösség nézőpontja dominált a tisztelendő figurájának megalkotásában, ezután azonban egy személyesebb kapcsolat és perspektíva kezd irányítani a narratívát, ami a „szent ember” belső vívódásaiba nyújt mélyebb betekintést.

A személyes kapcsolódás kialakulásában az az identifikáció segített, amelyről az életrajzi anekdota rövidebb változatainak bemutatásakor mint keretéről már szóltam. Eszerint a papi pálya választását, illetve a pap segítségének elfogadását elsősorban az a körülmény határozta meg, hogy a család szegény volt. Az *Istenkeresés* egy fontos szakaszában ezt maga a gyerek jelenti ki. Egy feszült helyzetben, amelyet a pap köhögése (ami egyben előrejelzése az atya később végzetessé váló betegségének is), illetve az osztály ezt kísérő „röhögése” vált ki, a pap kikényszeríti a gyerekből saját önazonosságának megvallását. A gyerekek nem a köhögőrohamon nevettek, hanem azon a történeten, amelyet ez félbeszakított. „Nevetett az egész osztály, ha szabad volt, ha nem. Muszáj volt nevetni, hogy a pogányok is büdösnek érezték a zsidót.” (58.) (A pap története szerint Pompeji pusztulása előtt a rómaiak olyan szagot éreztek, mintha „bevéöröshagymáztak” volna a zsidók.) Az elbeszélő az egyetlen, aki nem nevet, és a tisztelendő szembesíti ezzel, aki azzal válaszol, hogy ők is rengeteg véöröshagymát esznek otthon, pedig nem is zsidók. „Úgy? Hát mik vagytok ti? No, hadd hallom!” – kérdezi a pap, amely kérdésre a megfelelő válasz az osztály sugalmazása szerint a „római katolikus” lehetett volna, de a gyerek másképp felel: „Mink szegény emberek vagyunk.” (59.) Az incidens után megváltozik a hitoktató és az elbeszélő viszonya, utóbbi úgy érzi, hogy innentől kezdve a pap rendre neki magyaráz. „Ezután se értettem ugyan, de nagy kevélység támadt bennem és valami titkos egyetértés Kalmár pappal. Vártam a hittanórákat, ha borzongva is, mint a hideg vízbe lépő gyerek. Jólesett a borzongás.” (59.) A szegénység által megalapozott bensőségesebb kötődés egy másik identifikációs mintázat előtt is megnyitja az utat – az eleinte „borzongással”, idegenséggel együtt járó vonzalom, delej háttérében egy olyan személyiségjegy áll, amely a

pap életét már régóta meghatározza, s amely a gyerekekben is elkezd kialakulni, hogy később az érett, a történetet felidéző felnőtt már teljességgel magáénak vallja. Ez az az árnyék, amely végigkíséri sorsát.

Már a fentebb idézett részből is kiderül, hogy a Kalmár pap egy szüntelen vitát folytat valakivel, valami „láthatatlannal”. Ennek mélyén egyfelől a szüntelenül kereső, másfelől a kételyekkel is küzdő elhívott ember helyzetére ismerhetünk rá. (Szentek esetében sem ismeretlen ez a mintázat, gondoljunk csak például Kalkuttai Szent Teréz – Teréz anya – naplóiból és leveleiből is ismert vívódásaira, Krisztus szenvedésében történő osztozására, aminek nagyhatású kortárs irodalmi feldolgozását Takács Zsuzsa költeményeiben találjuk meg.) Ennek az identifikációs mintázatnak a szimbolikus előképe a következő – hatodik – szakaszban Tamás apostol alakjában jelenik meg.

A Tamás apostolról folytatott beszélgetés kontextusa ismét csak a szegénység: a Kalmár pap behívja a gyereket a plébániára, hogy megfolytassa annak elszakadt kabátját, hiszen az édesanyja több napra elment a szőlőbe dolgozni az apjával. A varrás közben teszi fel azt a „különös kérdést”, mely szerint ki volt „a legokosabb apostol”. Nem a „leg hatalmasabb” (Péter), nem a „legalázatosabb” (János), nem is az utólag beválasztott Mátyás. Mindenképp figyelemre méltó mozzanat, hogy Júdás mint reális lehetőség fölmerül a gyerekekben („Az lenne az?” Félve nyitottam ki a számat.”), ami mindenképpen a közhelyeken túllátó, nyitottan gondolkodó lélek bontakozásának jele – ám a tisztelendő reakciója – „Ki ne mondd azt az átkozott nevet!” (60.) – világosan jelzi a pap teológiai gondolkodásának és hitre nevelő munkájának kereteit. A legokosabb apostol ugyanis Tamás, aki „az eszivel keresi az igazságot”. „Meg is találta, noha megaláztatott érte.” A gyerek értelmezése az apostolról pedig az alábbi módon fejeződik ki: „Ezt még nem tudtam. Kalmár pap elmondta, hogyan lett hívó a hitetlen Tamásból.” (60.) A példaérték abban mutatkozik meg, hogy az igazság, az Isten keresése a racionálé segítségével is végezhető, de a keresésnek határozott célja a rátalálás, a találkozás. Nem a kételyteli gondolkodás termékeny alapállapotára helyeződik hangsúly, hanem a végső Istenre találás súlya alatti görnyedezésre, a gondolati munka eszközszerű szükségességére, a ráció és a kijelentés együttes szem előtt tartására. Ekkor kapja meg az elbeszélő Kalmár pap könyvét ajándékba, amely „nemcsak a kinyilatkoztatásból, hanem ész-okokkal is megbizonyította Isten létezését” (61.). Nem derül ki a novellából, hogy milyen teológiai, filozófiai munkákra támaszkodott a pap (bár a szövegben szereplő vázlatból lehetnek ezzel kapcsolatos elképzeléseink: „a) kozmológiai, b) teológiai, c) etikai érvekkel” [54.]), mert nem is ez a lényeges. A könyvhöz és magához a paphoz fűződő viszony az alábbi módon mutatkozik meg előbb a rekonstruált-felidézett gyermeki, majd a felnőtti visszatekintő távlatból:

„Sohase kérdezte meg tőlem, elolvastam-e s mit tanultam belőle? Pedig elolvastam, mint mindent, ami a kezembe került. De lelkem üdvössége nem sok hasznát vette. Nem az angyalok nyelvén volt írva, se az együgyűkén, hanem a vitatkozó okosokén.

Csak később, amikor én is beértem a nagy miértek dűlőjébe, csak akkor értettem meg, hogy Kalmár pap, az emberpásztor, nemcsak a nyájnak, hanem a maga lelkének is világítani akart ezzel a lámpával. Kísértései, kétségei, magával való viaskodásai voltak, mint mindenkinek a csillagok alatt, akire Isten lelke rálehel. Boldogok, akik nem látnak és hisznek, de a Tamásnak születetteknek meg kell magukkal birkózní, hogy megláthassák a láthatatlant.” (61.)

Az eszmélkedő gyermek nyitott volt a hatásokra, a gondolkodásra, de befogadása akkor még a közössége általános attitűdjéhez volt hasonlatos, amely felől nézve a pap tudós okoskodása idegen volt, és a kegyességi gyakorlatokra nézve kevés hatása lehetett a gyülekezetben. Az elbeszélés jelenének retrospektív távlata az, amely felállítja azt az identifikációs rokonságot, amely árnyékként követi azóta is, és amelynek gyökere a gyerekkor földjében rejlik. „A nagy miértek dűlőjén” járt a pap már akkor, ahová az elbeszélő csak később jut el. A Kalmár pap szolgálatát is meghatározta ez a belső viaskodás, hogy egyszerre kellett hatékony és üdvösségre vezérlő pázstörává válnia a nyájának, de küzdelmet folytatnia saját kísértéseivel, kételyeivel is. A Tamás apostol példája nyomán is folytatott racionális, bizonyítékokra vágó megismerés és kutakodás – a láthatatlan láthatóvá tétele – volt e küzdelem egyik színtere, a közösséget keményen fogó, a pázstörálásban a sziklaszilárdnak tartott törvényekbe kapaszkodó, a haragvó és büntető Istent középpontba állító ótestamentumi példákkal dolgozó, szigorú igehirdetői-tanítói tevékenység pedig a másik. Hogy utóbbiban a közösség lelkületét, elvárásrendszerét lekövető lelkészi attitűdről van szó, a tisztelendő nézeteihez alkalmazkodásról a gyülekezet részéről, vagy valamiféle kölcsönös kegyességi-spirituális egymásra határról és találkozásról, arról nem tudunk meg többet az elbeszélésből – legfőképp azért, mert ez ilyen módon nem szétszálazható.

Sajátos, a gyerek lelki karakterének megértését segítő mellékszála a történetnek, hogy az édesanya maga is kételkedő alkat volt, aki nem követte a közösség többi tagjának szögletesebb gondolkodásmódját. „A Daru-utcában az édesanyám képviselte a szkepticizmust. Nem volt vallástalan, tiszteletben tartotta a tízparancsolatot is, az ígét is, de a kenyérsütögető asszonynak különös gondolatai támadtak a magános hajnali órákban [...]. S különös gondolatait szerte elmondani asszonytársainak, akik nem csak a szenteket tisztelték, hanem a hazajáró lelkeket is s hitték, hogy a keddi mosótól elfordul a Szűz Mária. / – Te már megint hitetlen vagy, Annus – szörnyedtek össze az asszonyok.” (62.)

Nem véletlen, hogy Tamás apostol egyik állandó népi jelzőjét, a „hitetlen”-t kapja meg az anya, s hogy a „különös” jelzőt olvassuk a gondolatai jellemzéséhez, amely szó szerepelt korábban az atya Tamásra vonatkozó kérdésének leírásakor is. A formabontó gondolatokon rágódó, az Isten evilági munkáján sokat tépelődő anya – az apa jóváhagyását követően – támogatja a különös pap váratlan, szokatlan kérdését: „akarnak-e belőlem papot nevelni?” (63.). A család közös döntése igenlő lesz.

A jezsuiták is vállalják a kisleány tanítását, s a Kalmár pap gondjaiba veszi a gyereket, hogy előkészítse az útra. Keresztnevéen – Ferkó – kezdi szólítani, s intézi a teendőket, egy bensőségebb és felelősségteljes viszony alakulását jelezve. Utolsó tanácsa, irányadása a költözés előtt az alábbi: „Most aztán foglald magad jóba, ne csapdaskodj többet, imádkozz sokat, hogy az Istennek kedvébe légye. Holnaputánhoz egy hétre reggel hatkor ott leszek nálatok, legyen ott a kocsi is. Isten hírvél!” (65.) A történetek kifizetését az életrajzi anekdota más, rövidebb változataiból már ismerjük, ugyanakkor az *Istenkeresés* lényeges kiegészítéseket és módosításokat tartalmaz. Az utolsó estén ugyanis a gyerekek különös látomása lesz, miután az elválástól zaklatott anya az elbeszélés szerint a nép körében nem megszokott módon érzelmes gesztussal küldi aludni („Isten szolgálja leszel, Fercsikém – súgta és éreztem, ahogy csurog a könnye a kezemre.” 65.).

A hangsúlyosan nem álomként leírt látomás, természetfölötti tapasztalás a következő:

„A fülemre húztam a kis dunnát, de azért hallottam a sírást a másik ágyból. Addig mondogattam a Miatyánkot, míg előbújt a bibliából a nagy fekete felhő, és elborított félelemmel. Egyszer fölriadtam arra, hogy Kalmár pap húzogatja rólam a dunnát.

– Gyere velem Istent keresni.

Nagy villámlás, mennydörgés volt. Az apám kiment körülnézni, és hallottam a szavát, amikor bejött.

– Ez lecsapott valahol.

Aztán jól elaludtam.” (65–66.)

A rövidebb verzióktól eltérően a részlet bár nem mondja ki, de azt sugallja egyfelől, hogy a pap halála éjjel történhetett, másfelől azt, hogy a mindkettejük számára sorsfordító történetben a gyerek még egyszer kapcsolatba került a tisztelendővel annak halála előtt – ennek a kapcsolatnak az alapja pedig a keresés, az Isten keresése, amelyre az elbeszélő meghívást kap. Ettől a pillanattól kezdve azonban ez a keresés mást és mást jelent az atya és a gyermek számára.

A Kalmár pap testét az ő keresésére küldött gyerek találja meg, miután könyyedén bejut a soha be nem zárt plébániára. „– Tisztelendő úr! – fogtam meg a kezét s ekkor tudtam meg, hogy halott embert keltegetek.” (66.) Ez a keltegetés az egyébiránt, ami tulajdonképpen magában az elbeszélésben is megtörténik, az emlékezésben, közös viszonyuk firtatásában és átgondolásában. A rátalálás egyben a gyerek első közeli találkozása a halállal, ami azonban érzékelhetően nem válik traumatizálónvá, hanem sajátos módon valamilyen felszabadító hatással is bír. „Nem sikoltottam el magam, pedig először láttam ilyen közlről halottat. De nem éreztem többet a fejem fölött a sötét felhőt, hanem azt igen, hogy a halottak senkit se bántanak.” (66–67.) A Kalmár pap figurájának Krisztus-szerűvé válása az elkövetkező szakaszban nyíltabban is megfogalmazódik:

„Megcsókoltam a kezét, mint nagypéteken az úr koporsóban nyugvó Krisztusét, de az ő keze még nem volt olyan hideg. Ezért közelebből is meg mertem nézni az arcát. Sokkal-sokkal szebb volt, mint az élőé. Nem penész-zöld, hanem márványfehér, és mosolygott, mosolygott! Nemcsak az én fantáziás gyerekszemem látta úgy, hanem a Steiner doktor úr orvoszeme is, akiért átmentem a szomszédba. Kalmár pap megtalálta az Istent.” (67.)

A leírás az Atyához megtérő, a földi viaskodáson, küzdelmeken túllévő tanítványé, aki – mint Tamás apostol – immár kézzelfogható és látható bizonyítékokkal rendelkezik; aki a felismert Úr jelenlétében van, és aki a feltámadás csodájában gyönyörködik.

A novella utolsó – tizedik – rövid szakasza a kibontakozó identítasalakulásnak a megfogalmazódása, és megmutatja, hogyan fonódik össze a pap és a gyerek alakja és személyisége. Az „Én még keresem.” szakasznyitány válasz az előző rész záró kijelentésére („Kalmár pap megtalálta az Istent.”), jelezve, hogy az elbeszélő még járja az Isten-keresés útját, azt az utat, amelyre a Kalmár pap hívta meg – spirituális értelemben, ha ténylegesen már nem vihette magával. „Néha fiúi bizalommal, néha hitetlen keserűséggel. Van, mikor érzem, hogy fogja a kezem, máskor a csillagokig kapaszkodva is csak az ürességet érem el.” (67.) Ezek a sorok alapvetően az elbeszélő lelki-hitbéli folyamatait jellemzik, de az összefonódások, illetve a Tamás-jelző („hitetlen”) szerepeltetése miatt a Kalmár pap spirituális kondícióival is párhuzamot mutat, sejtetve, hogy ő is e két véglet között őrlődött, belső vitáival maga is küzdve az üresség ellen. A novella záró mondata pedig célként jelöli meg azt az állapotot, ahová a Kalmár pap jutott el élete végén: „Szeretném, ha úgy szeretne, hogy én is azzal a mosolygással találنام meg, amivel Kalmár pap.” (67.) Ekként az elbeszélő egy másik értelemben is tanítványi-követői pozícióba kerül, s emiatt nem véletlen, hogy

korábban krisztusi attribútumokkal is találkoztunk a papról szólva. Az elbeszélés jellege miatt – belső nézőpontú én-narráció – azonban tudatosítanunk kell, hogy bármiről annak világából csak a beszélő nézőpontja és tudása szerint kapunk képet. Így az, hogy a Kalmár pap végül megtalálta az Istent, valójában az elbeszélő narratívája és olvasata – hogy ez mennyire így van, éppenséggel erősíti az olyan külső vélemény s így látszólag objektív igazoló érv bevonása, mint a doktoré: „Nemcsak az én fantáziás gyerekszemem látta úgy, hanem a Steiner doktor úr orvosszeme is” (67.). Épp e külső szemszög általi racionalizálás igénye jelzi pontosan, hogy alapvetően egy belső nézőpontú történetalkotás zajlik, a gyermeki távlat és tapasztalati világ utólagos felidézésével és rekonstrukciójával, az elbeszélő saját identifikációs és hitbéli folyamatainak, reményeinek alátámasztása érdekében. (Némi leegyszerűsítéssel szólva: ha a Kalmár pap végül rátalálhatott az Istenre, akkor neki is sikerülni fog, annál is inkább, mert a látomásában ő maga szólította föl a közös keresésre.)

Az *Istenkeresés* tehát a reménység elbeszélése, azé az eszkatologikus jellegű reményé, amely egy élet viaskodásai, kétségei, bizodalma és szolgálata után épp a halál pillanatában teljeseedik ki és be, és ami miatt az arc, amely már máshová és másvalakire tekint, szebb lesz, „mint az élőé”. Amely a Kalmár pap arcán már ott tükröződik, és amelyre az elbeszélő is váradalommal és vágyakozással tekint.

Struggle with the Invisible Ferenc Móra: *Searching for God*

In my essay, I seek to explore some layers of Ferenc Móra's short story, *Searching for God* [Istenkeresés]. My main focus is on the characters of the two protagonists of the story: one of them is Priest Kalmár [Kalmár pap], and the other one is the narrator itself. The story is claimed to be autobiographical, and its core is a crucial anecdote of Ferenc Móra's life-story: when he was 10 years old, he was to attend the nearby school of the Jesuit Order with the assistance of Priest Kalmár, but the pastor had unexpectedly died on the morning of the planned journey's day. The incident prevented the poor child to become a parson himself. The retrospective story reveals the contradictory, struggling personality of the priest-figure, how he tried to find his peace in God, and how his deeds and thoughts did affect the child's spiritual development throughout his life. The narrative finds the prefiguration of the priest's character in the „doubting” Thomas the Apostle.